

*Олійник А. Ю.,**кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Відповідальність може розглядатися як загально-соціологічна категорія та означає суть і значення діяльності суб'єктів суспільства і їх соціального розвитку, характеру вчинків особи суспільства або певної його групи. Серед названих суб'єктів суспільства слід досліджувати відносини суб'єктів підприємницької діяльності та їх соціальну і правову відповідальність за свою діяльність. Їх слід досліджувати як комплексну проблему. Відсутність такого механізму передбачає потребу дослідження соціальної відповідальності. Під відповідальністю суб'єктів підприємницької діяльності розуміється урегульована міжнародними і національними соціально-правовими нормами підприємницька діяльність органів публічної влади, громадянського суспільства і особи щодо здійснення суб'єктами підприємництва обов'язку перед державою і суспільством у зв'язку з неправомірною поведінкою та з метою захисту і відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства, держави в чітко визначених законодавством випадках. Їх відповідальність може розглядатися з позитивної (перспективної) і негативної (ретроспективної) сторони та характеризуватися як соціальна і юридична (правова). Перспективну юридичну відповідальність слід розглядати як сумлінне виконання суб'єктом підприємницької діяльності своїх обов'язків перед громадянським суспільством, державою, колективом людей та окремою фізичною особою-підприємцем. Ретроспективна юридична відповідальність є специфічним правовідношенням між державою і правопорушником щодо застосування державно-правового примусу, за протиправне діяння суб'єкта правопорушення, покладанням на нього обов'язку притерпіти несприятливих наслідки особистого, майнового, організаційного та іншого характеру за вчинене правопорушення.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, правова відповідальність, юридична відповідальність, перспективна і ретроспективна відповідальність, суб'єкти підприємницької діяльності.

Постановка проблеми. Питання відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності потребує сучасного теоретичного і правового дослідження.

Стан дослідження. Окремі проблем соціальної і юридичної відповідальності суб'єктів підприємництва, як позитивної так і негативної потребують теоретичного значення і удосконалення правового регулювання. На сьогодні не вирішено всі спірні питання щодо видів позитивної відповідальності та їх теоретичних і практичних аспектів.

Метою дослідження є вивчення соціально-правової відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності. Для досяг-

нення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання: а) проаналізувати наукові праці по предмету дослідження; б) охарактеризувати норми соціальних і правових актів, що її регулюють; в) сформулювати ознаки і дати визначення соціальної і правової відповідальності; г) запропонувати і розглянути види соціальної і правової відповідальності; д) дати висновки і рекомендації по темі дослідження.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність є поняттям не юридичним, а соціологічним. Не можна говорити про відповідальність винятково у негативному значенні. Це поняття багатогранне і демонструється різними прикладами його вживання, а саме: а) почуття відповідальності; б) відповідальна поведінка; в) підвищити відповідальність; г) узяти відповідальність на себе; г) притягнути до відповідальності; д) звільнити від відповідальності; е) вчинити відповідально; є) посісти відповідальне становище; ж) товариство з обмеженою відповідальністю [1].

Отже відповідальність може розглядатися з позитивної (перспективної) і негативної (ретроспективної) сторони та характеризуватися як соціальна і юридична (правова).

Г. Кудрявцева визначає відповідальність як надзвичайно складне і багатогранне явище, яке має бути притаманне кожній людині. Однак воно не виникає автоматично при її народженні, а виступає результатом виключно цілеспрямованих процесів виховання, соціалізації та особистісного розвитку. Цей факт суттєво загострює проблему формування відповідальності та «пробудження» відповідного почуття у кожного студента (курсанта) як майбутнього фахівця. Основними видами відповідальності, на її думку, є: правова, моральна, екологічна, соціальна та професійна. Соціальна відповідальність полягає у свідомому й бездоганному виконанні людиною дій і обов'язків, що входять до структури її соціальної компетентності та її громадських обов'язків. Зміст і структура соціальної відповідальності визначається як соціальним статусом людини, так і тими соціальними наслідками її суспільної діяльності, які можуть впливати на життя й добробут інших людей, на їх соціально-психологічне самопочуття [2].

Отже, Г. Кудрявцева правову і соціальну відповідальність розглядає як види загальної, а не соціальної відповідальності.

Соціальне в людині характеризується концентрованим виразом тих суспільних відносин, які відображають її взаємозв'язок із зовнішнім світом. Проблема соціальної відповідальності людини досліджувалася в наукових працях багатьох авторів. По предмету нашого дослідження проаналізуємо деякі з них. Так, О. Бігняк досліджує юридичну і соціальну відповідальність суб'єктів підприємництва. Він підкреслює, що самостійна юридична відповідальність суб'єктів підприємництва є його необхідною ознакою. О. Бігняк розмежує соціальну

і юридичну відповідальність підприємців. Юридичну відповідальність суб'єктів підприємництва він вважає ознакою підприємництва і характеризує ретроспективну відповідальність за порушення чинного законодавства. Під соціальною відповідальністю він розуміє позитивну відповідальність як рівень добровільного вирішення соціальних проблем суб'єктів підприємництва, що знаходяться за межами вимог, які містяться у законі, або понад ці вимоги [3, с. 154].

Отже, О. Бігняк розмежує соціальну і юридичну відповідальність, а під соціальною відповідальністю розуміє позитивну відповідальність.

І. Грицарук вважає, що соціальна відповідальність включає етичний, правовий, екологічний та соціальний контекст підприємств, що відбивається на довгостроковій участі у конкретних проєктах, що сприяють покращенню добробуту суспільства. Світовий досвід дає можливість сформулювати критерії дотримання яких дає змогу визначити компанію як соціально відповідальну, що включає в себе: а) добросовісну сплату податків; б) виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавства; в) виробництво та реалізація якісної продукції; г) реалізацію корпоративних програм, орієнтованих на професійний розвиток, охорону здоров'я, моральне стимулювання працівників; р) реалізацію благодійних і спонсорських проєктів; д) захист екології та інші характеристики [4, с. 7–8].

Отже, І. Грицарук до соціальної відповідальності включає етичну, правову, екологічну та інші види.

О. Гудзинський та С. Судомир, досліджуючи соціальну відповідальність бізнесової діяльності, роблять висновок про те, що формування соціальної відповідальності, як системи в органічній єдності бізнесових суб'єктів діяльності, громад та інших інститутів включає: 1) переосмислення своїх ціннісних орієнтацій; 2) зміну організаційної поведінки та організаційної культури; 3) зміну соціальних пріоритетів; 4) розвиток системно-креативного мислення; 5) інтелектуалізацію потенціальних можливостей: а) особистості, б) колективу, в) територіальної громади суб'єктів інституціонального порядку, бізнесових структур; б) обов'язковість організації соціальних взаємодій в системі: а) підприємницька діяльність влади та громадянського суспільства; б) суб'єкти регіонального значення; в) суб'єкти внутрішньо-системного спрямування; г) суб'єкти певного сегменту ринку та інші [5, с. 216].

Отже, О. Гудзинський та С. Судомир у зміст соціальної відповідальності бізнесової діяльності включають і правовий аспект та підприємницьку діяльність влади і громадянського суспільства, що підкреслює її державно-правове регулювання.

Л. Каленіченко вважає, що юридична відповідальність може розглядатися у двох площинах: а) юридична відповідальність як інститут об'єктивного права – у контексті теорії державного (державно-правового) примусу; б) у свою чергу, юридична відповідальність як елемент змісту правовідносин – у контексті теорії правовідносин. До загальних ознак юридичної відповідальності як форми державно-правового примусу він відносить такі: 1) державно-правовий характер; 2) є однією з форм правового впливу на суспільні відносини (здійснює інформаційно-психологічний, виховний, соціальний вплив на свідомість і поведінку суб'єктів права); 3) є формою вираження способів правового регулювання, що застосовується у зв'язку з неправомірною поведінкою, а також із метою попередження, запобігання порушенню вимог норм права, відновлення пору-

шених прав і свобод; 4) застосовується з метою захисту прав і законних інтересів особи, суспільства, держави в чітко визначених законодавством випадках (наявності відповідної фактичної підстави), тільки в тій формі, порядку та умовах, які передбачені чинною системою нормативно-правових приписів держави; 5) реалізується через правозастосовну діяльність держави [6, с. 12–14].

Отже, Л. Каленіченко розглядає юридичну відповідальність в об'єктивному значенні і як елемент змісту правовідносин.

А. Колот, досліджуючи проблему соціальної відповідальності, робить висновки про те, що існують вагомі здобутки у теоретичному і прикладному розробленні проблематики соціальної відповідальності бізнес-структур та спостерігаються: а) сталий прогрес (поява нового категоріального апарату, наповнення новим змістом базових, вихідних понять, розширення теоретичних меж дослідження), б) багатоманітність підходів, альтернативність щодо вирішення завдань соціально відповідального розвитку; в) зниження рівня «нормативності», перенесення акценту з загально-філософських, моральних аспектів до управлінських, тобто дедалі більше сприйняття корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), як управлінської проблеми, пов'язаної зі стратегічним управлінням; г) формування (у розвиток базової концепції КСВ) нової парадигми досліджень, складниками якої є «принципи – процеси – результати», а отже, розвиток методологічних і прикладних засад прагматизму [7, с. 29].

Отже, А. Колот до соціальної відповідальності включає і корпоративну соціальну відповідальність як управлінську проблему, що пов'язана зі стратегічним управлінням.

А. Олійник серед видів соціальної відповідальності розглядає і юридичну відповідальність, яку поділяє на перспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну). Перспективну (позитивну) юридичну відповідальність він визначає як сумлінне виконання суб'єктом права своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою. Ретроспективна (негативна) юридична відповідальність ним розглядається як специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку зазнати позбавлення волі й несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення [8, с. 153–154].

Отже, А. Олійник у зміст соціальної відповідальності включає і юридичну відповідальність, яку поділяє на перспективну і ретроспективну.

О. Охріменко, Т. Іванова під соціальною відповідальністю розуміють соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами. Серед ознак соціальної відповідальності вони виділяють наступні: 1) соціальне явище, наділене конкретно-історичним змістом; 2) свідоме здійснення обов'язку (повинності) особи перед суспільством; 3) його виконання є велінням совісті суб'єкта; 4) невиконання обов'язку (повинності) передбачає той чи інший ступінь осуду такої особи суспільством (суспільною групою, окремими членами суспільства); 5) містить ініціативний характер; 6) надає перевагу або

суспільному суб'єкту, або ж індивідуальному суб'єкту, що трактується як представник суспільства чи соціальної групи; 7) надає перевагу компромісу між суспільними інтересами та цілями, з одного боку, та індивідуальними, професійними, етичними устремліннями, з іншого; 8) поведінка людей в контексті соціальної відповідальності визначається, здебільшого, очікуваннями людей щодо соціальної позиції суб'єкта у формуванні соціально визначених атрибутів конкретних соціальних груп. У залежності від видів соціальних норм виділяють моральну, корпоративну, релігійну, дисциплінарну, політичну, правову (юридичну) відповідальність та ін. Всі види соціальної відповідальності, крім правової, мають пасивний характер, оскільки негативна реакція з боку суспільства у цих випадках не передбачає примусового впливу на порушника правових норм. Правова відповідальність настає у випадку порушення норм права. Вона має активний характер, оскільки передбачає активний психологічний вплив на порушника аж до застосування примусового юридичного впливу. Соціальна та правова відповідальність співвідносяться як загальне та особливе [9, с. 9–10, 13].

Отже, О. Охріменко, Т. Іванова під соціальною відповідальністю розуміють моральну, політичну, корпоративну, релігійну і правову відповідальність. Правова відповідальність, на їх думку, носить активний характер.

В. Шаповал досліджує соціальну відповідальність у системі підприємницької діяльності та визначає відповідальність суб'єктів підприємництва як багатоаспектне явище, що: 1) акумулює вплив різних суспільних інститутів (держави, політичних партій і рухів, релігії, профспілок, громадських організацій тощо); 2) виступає як інститут узгодження інтересів держави, суспільства і суб'єктів підприємництва в економічній, екологічній та соціальній сферах; 3) є суттєвою ознакою рівня розвитку соціально-економічних відносин у суспільстві; 4) є інструментом підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку бізнес-організації шляхом реалізації системи послідовних економічних, екологічних і соціальних заходів, які здійснюються на основі постійної взаємодії із стейкхолдерами і націлені на зменшення ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища, довгострокове поліпшення іміджу та ділової репутації компанії [10, с. 7].

Отже, В. Шаповал досліджує в своїй дисертації лише економічну сферу соціальної відповідальності і не торкається правової проблематики.

Підводячи підсумок дослідження наукових праць з проблем соціальної відповідальності слід зауважити, що в наукових працях вищезгаданих авторів відповідальність аналізується як загальна, соціальна і соціальна, яка включає у зміст і юридичну. Пропонуємо сформулювати ознаки та дати визначення відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності. Такими ознаками є: а) правова, моральна, екологічна, соціальна та інші різновиди; б) регулюється системою міжнародних і національних соціальних норм; в) включає позитивні і негативні аспекти; г) підприємницька діяльність влади і громадянського суспільства, що підкреслює її державно-правове регулювання; г) свідоме здійснення особою обов'язку перед державою і суспільством; д) застосовується у зв'язку з неправомірною поведінкою з метою попередження, запобігання порушенню вимог норм права, відновлення порушених прав і свобод суб'єктів підприємницької діяльності; е) застосовується з метою захисту

прав і законних інтересів особи, суспільства, держави в чітко визначених законодавством випадках.

Відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності – це урегульована міжнародними і національними правовими, моральними, економічними та іншими позитивними і негативними соціальними нормами підприємницька діяльність влади, громадянського суспільства і особи щодо здійснення суб'єктами підприємництва обов'язку перед державою і суспільством у зв'язку з неправомірною поведінкою та з метою захисту і відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства, держави в чітко визначених законодавством випадках.

Крім наукових праць, що характеризують відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності, слід охарактеризувати норми загально-соціальних і правових актів, які регулюють позитивну і ретроспективну відповідальність. Серед соціальних актів зупинимось на міжнародних договорах і національних нормативно-правових актах. Так, в Міжнародному Пакті про економічні, соціальні і культурні права закріплено, що держава, яка бере участь у Пакті, визнає право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується [11]. Відповідальність виникає через невиконання встановлених законами обов'язків або невиконання чи неналежного виконання договорів. Підприємці несуть юридичну відповідальність як встановлений правовими нормами обов'язок перетерплювати несприятливі наслідки протиправної діяльності. Застосовується цивільно-правова, адміністративна й кримінальна відповідальність підприємців. Може застосовуватися дисциплінарна, матеріальна, моральна відповідальність [12]. Підприємець зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і держави, що охороняються законом. За задану шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність (ст. 49) [13].

Юридична відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності включає в себе: 1) Цивільно-правову (майнову) відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності; 2) Дисциплінарну і матеріальну відповідальність у сфері підприємництва; 3) Адміністративно-правову відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності; 4) Кримінальну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності [14].

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження слід дати деякі висновки і рекомендації по темі. Відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності – це урегульована міжнародними і національними правовими, моральними, економічними та іншими позитивними і негативними соціальними нормами підприємницька діяльність органів публічної влади, громадянського суспільства і особи щодо здійснення суб'єктами підприємництва обов'язку перед державою і суспільством у зв'язку з неправомірною поведінкою та з метою захисту і відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства, держави в чітко визначених законодавством випадках.

Відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності може розглядатися з позитивної (перспективної) і негативної (ретроспективної) сторони та характеризуватися як соціальна і юридична (правова). Перспективну (позитивну) юридичну відповідальність слід розглядати як сумлінне виконання суб'єктом підприємницької діяльності своїх обов'язків перед грома-

дянським суспільством, державою, колективом людей та окремою фізичною особою-підприємцем.

Ретроспективна (негативна) юридична відповідальність є специфічним правовідношенням між державою і правопорушником щодо застосування державно-правового примусу, за протиправне діяння суб'єкта правопорушення, покладанням на нього обов'язку притерпіти несприятливих наслідки особистого, майнового, організаційного та іншого характеру за вчинене правопорушення. Юридична відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності включає: 1) матеріальну: а) цивільно-правову (майнову); б) дисциплінарну; в) адміністративно-правову; г) кримінальну; 2) процесуальну.

Запропоновані по тексту рекомендації сприятимуть удосконаленню теорії і практики відповідальності суб'єктів підприємництва.

Література:

- Відповідальність. *Вікіпедія*. <http://surl.li/gfiou>
- Кудрявцева Г.І. Джерела походження і види відповідальності особистості. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2018. С. 265–266.
- Бігняк О.В. Юридична і соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1(17). С. 150–154.
- Грицарук І.О. Соціальна відповідальність підприємництва: формування та реалізація в національній економіці. *Кваліфікаційна робота*. Тернопіль, 2020. 67 с.
- Гудзінський О.Д., Судомир С.М. Соціальна відповідальність бізнесової діяльності в аграрному секторі економіки. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 3. С. 211–218.
- Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки / Л. І. Каленіченко. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1(67), т. 1. С. 12–17.
- Колот А.М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів / А.М. Колот. *Економічна теорія*. 2013. № 4. С. 5–26.
- Олійник А.Ю. Основи історії і теорії держави та права [текст] : навчальний посібник / А.Ю. Олійник. К. : Центр учбової літератури, 2015. 200 с.
- Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність. Навч. посіб. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. 180 с.
- Шаповал В.М. Соціальна відповідальність у системі підприємницької діяльності. Автореф. дис. д.е.н. Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет». Дніпропетровськ, 2012. 44 с.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (Дата звернення 12.04.2024).
- Відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності : Сутність і види відповідальності підприємців / https://pidru4niki.com/1495110242098/menedzhment/vidpovidalnist_subyektiv_pidpriyemnitskoyi_diyalnosti
- Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144. Поточна редакція від 01.01.2024.
- Юридична відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності / <https://studfile.net/preview/5775835/>

Oliynyk A. Responsibility of business entities

Summary. The article is devoted to the study of the responsibility of business entities in Ukraine. Responsibility can be considered as a general sociological category and means the essence and meaning of the activity of the subjects of society and their social development, the nature of the actions of a person in society or a certain group thereof. Among the named subjects of society, the relations of subjects of entrepreneurial activity and their social and legal responsibility for their activities should be investigated. They should be studied as a complex problem. The absence of such a mechanism implies the need for research on social responsibility. Under the responsibility of the subjects of entrepreneurial activity is understood the entrepreneurial activity of public authorities, civil society and individuals regulated by international and national social and legal norms regarding the fulfillment by the subjects of entrepreneurship of their duty to the state and society in connection with illegal behavior and for the purpose of protection and restoration of violated rights, freedoms, and legitimate interests of the individual, society, and state in cases clearly defined by legislation. Their responsibility can be considered from a positive (prospective) and negative (retrospective) side and characterized as social and legal (legal). Prospective legal responsibility should be considered as conscientious performance by the subject of entrepreneurial activity of its obligations to civil society, the state, a collective of people, and an individual entrepreneur. Retrospective legal responsibility is a specific legal relationship between the state and the offender regarding the application of state legal coercion, for the illegal action of the subject of the offense, placing on him the obligation to suffer adverse consequences of a personal, property, organizational and other nature for the offense committed.

Key words: responsibility, social responsibility, legal responsibility, legal responsibility, prospective and retrospective responsibility, business entities.